67

לוטם[1]

הלוטם נזכר במשנה פעם אחת כאחד ממיני הבושם החייבים בדיני השמיטה (שביעית ז ו). נזכר גם בתלמוד הבבלי (נדה ח ע"א).

הזיהויים

▪ **ערמון** (*Castanea sativa*) - עץ גדול בעל פרי אכיל. נפוץ בדרום אירופה ובטורקיה. פריו של הערמון הוא אגוז המוגן בקליפה מבריקה. משמש למאכל, בדרך כלל לאחר קלייה או בישול. כך זיהו רנאה"י והרמב"ם, ובעקבותיהם גם תנה"י ואלג'אמע (אצל שלושת האחרונים, כזיהוי אפשרי אחד מתוך שניים).[2]

ערמון

▪ **אורן** (*Pinus*) - סוג המונה מינים רבים של עצי מחט, הנפוצים בחצי הכדור הצפוני. בארץ נפוץ המין **אורן ירושלים** (*Pinus halepensis*), בדרך כלל כעץ נטוע, אך במקומות מסוימים כחלק מן הצומח הטבעי. כן מצוי כיום המין **אורן הצנובר** (*Pinus pinea*), הגבוה יותר, שאצטרובליו וזרעיו גדולים יותר, אך ככל הנראה הגיע לארץ רק במאות השנים האחרונות. כך מופיע אצל זרעים גניזה א, רמב"ם, תנה"י, אלג'אמע

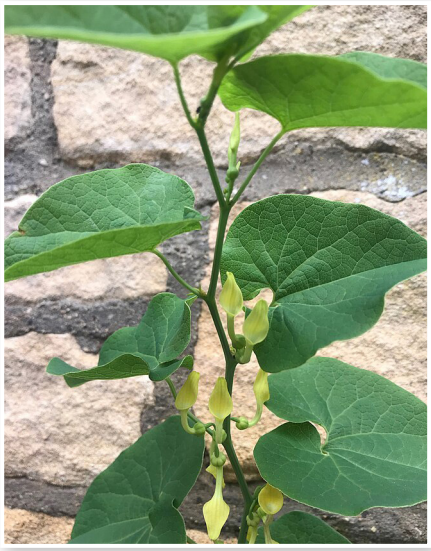
אורן ירושלים

אלון מצוי

ותפא"י. אצל רע"ב מופיע כדעה שנייה ('יש אומרים').[3]

▪ **אלון** (*Quercus*) - עם הסוג אלון נמנים מיני עצים רבים וחשובים בחצי הכדור הצפוני, באזורים הממוזגים ובאזור הים-תיכוני. בארץ מצויים כמה מיני אלון - חלקם רק ברכס חרמון. המין הנפוץ בארץ הוא **אלון מצוי** (*Q. calliprinos*). זהו עץ הבר הנפוץ בארץ, והוא המרכיב החשוב ביותר של החורש הים-תיכוני. כך אצל רנאה"י פ"א, בערוך ובמליצה (באחד מכתבי היד).[4]

ספלול אירופי

▪ **ספלול אירופי** (*Aristolochia clematitis*) - עם הסוג ספלול נמנים כמה מאות מינים, רובם נפוצים באזורים הטרופיים. מין זה, שהינו מטפס בדומה למיני ספלול רבים, נפוץ ברחבי אירופה. מוכר כצמח רעיל ששימש בעבר כצמח מרפא. כך זיהה רש"י בשם רבותיו.[5]

▪ צמחים ארומטיים שונים, בהם: **יסמין** (*Jasminum*) - כך אצל המליצה,[6] **הדס** (*Myrtus*) - כדעה ראשונה בתפא"י,[7] או שמן המופק משיח **מור הגלעד** (*Commiphora gileadensis* - המזוהה עם האפרסמון הקדום) - כך מביא מכה"מ, אם כי ייתכן שהחליף בטעות עם זיהוי הקטף שבסמוך.[8]

הדס מצוי

▪ אחד מהצמחים הנקראים ביוונית λωτος (לוטוס): **מיש דרומי** (*Celtis australis*) - עץ גבוה בעל פירות קטנים אכילים, או **דבשה** (*Melilotus*) - סוג של צמחים עשבוניים ממשפחת הקטניות.

יסמין ספרדי

דבשה

מיש דרומי

מור הגלעד

שני זיהויים אלו מופיעים אצל מוה"ע.[9] הזיהוי עם מיש נמצא גם אצל תפא"י, כזיהוי שלישי.[10]

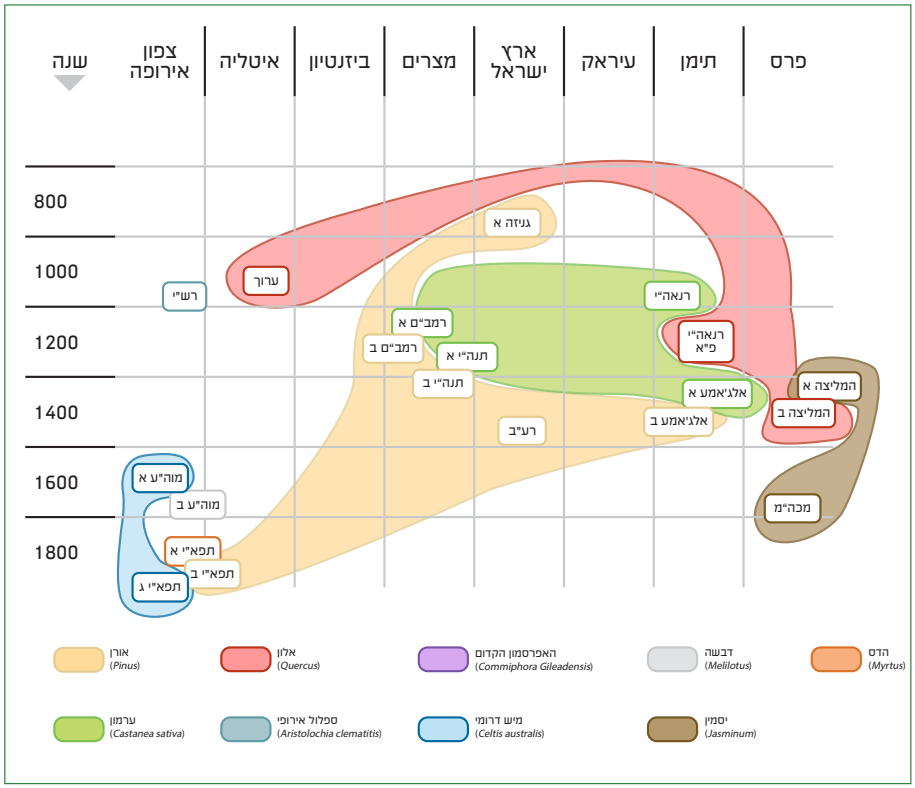
עיון

אצל הפרשנים מצויות דעות רבות ביחס לזיהוי הלוטם, כיאה לצמחים הנזכרים פעמים בודדות במקורות. יש מן הפרשנים שזיהו את הלוטם המשנאי עם הלוט המקראי, אף שלא כולם ציינו שם של צמח מסוים.

שלושת הזיהויים המרכזיים הינם עצים גדולים. ייתכן שהזיהויים כערמון וכאלון קשורים לדמיון הלשוני בין הבלוט הערבי ובין הלוט המקראי והלוטם המשנאי.[11]

זיהויים אחרים הם עם צמחים ארומטיים, כפי ההקשר באזכור המשנאי.

זיהויי החוקרים: לעף, פלדמן ופליקס מזהים את הלוטם עם הצמח הנקרא כך בימינו

(*Cistus*), אשר ממינים שונים שלו מפיקים את הלאדאנום - שרף ריחני.[12] צ׳יז׳יק מזהה אותו עם אלת המסטיק (*Pistacia lentiscus*), שגם ממנה היו מפיקים שרף ששימש לרפואה.[13]

הערות:

1. בדפוסים: *לטום*.
2. **רנאה״י** (שביעית עמ׳ 41): *שאה בלוט* > להלן רמב״ם; **רמב״ם** (שביעית ז ו עמ׳ 156): *שאה בלוט ויש אומרים* **אלצנובר** > *Castanea sativa*=شاهبلوط (**עיסא**, עמ׳ 43, ע׳ 3); **תנה״י** (עמ׳ 280 ערך ׳לוט לוטם׳): *שני השמות האלה שווים והוא אלשאה בלוט ויש אומרים צנובר* > לעיל רמב״ם; **אלג׳אמע** (עמ׳ 62, ערך ׳לוטם׳): *אלשאה בלוט וקיל [=וי״א] אלצנובר, הכד׳י ד׳כר [=כך הזכיר] רבי׳ ז״ל* > לעיל רמב״ם.
3. **זרעים גניזה א** (קימ.1): אלצנובר > להלן רמב״ם. **רמב״ם** (שביעית ז ו עמ׳ 156): *... ויש אומרים* **אלצנובר** > صنوبر=*Pinus halepensis* (**אורן ירושלים**. **עיסא**, עמ׳ 140, ע׳ 15; **רמב״ם**, **רוזנר**, עמ׳ 247-248, ע׳ 317); *Pinus pinea* (**אורן הצנובר**. **עיסא**, עמ׳ 140, ע׳ 17. נקרא גם ׳אורן הגלעין׳ או ׳אורן הסלע׳). נראה ששני מינים אלו מתאימים לשני מיני ה׳צנובר׳ הפוריים שמזכיר רמב״ם - בעל זרעים גדולים (*P. pinea*) ובעל זרעים קטנים (*P. halepensis*); **תנה״י** (עמ׳ 280 ערך ׳לוט לוטם׳): *שני השמות האלה שווים... ויש אומרים צנובר* > לעיל רמב״ם; **רע״ב** (שביעית ז ו): *לוטם - תרגום ולוט ולטום. י״א שהוא צינ״וכר בערבי פני״וליש בלעז* > לעיל רמב״ם; נראה ש׳פניוליש׳ הוא צורה הדומה ל-pino (איט.; ספ.) =*Pinus* (אורן). **אלג׳אמע** (עמ׳ 62, ערך ׳לוטם׳): *אלשאה בלוט וקיל [=וי״א] אלצנובר, הכד׳י ד׳כר [=כך הזכיר] רבי׳ ז״ל* > לעיל רמב״ם. **תפא״י** (שביעית ז ו, עז ע״ב): *... וי״א פיניאלען* > Piniolen (גר.) - זרעי *Pinus pinea* (אורן הצנובר, ׳צנוברים׳).
4. **רנאה״י פ״א** (שביעית עמ׳ 50): אלבלוט > بلوط הוא שמם של מיני *Quercus* (אלון) שונים (**אוניברסיטת טרייסטה**); **ערוך** (ח״ה עמ׳ 36, ערך ׳לטם׳): *פי׳ בלע״ז גלנדא ובל׳ ישמעאל בלוט* > gianda, ghianda (דיאל. איט. ודומה לו אצל רש״י ׳גלנט׳, גלנץ׳ - ע״ע ׳אלון׳)=*Quercus petraea* (אלון ישוב. קוהוט, **ערוך השלם**, ח״ה, עמ׳ לו ע׳לטם; ון ווייק, **מילון**, א, עמ׳ 118); **המליצה** (בהמ״ל): *לטום בלוט ג׳ לוט* > بلوط=*Quercus* (**סטיינגאס**, עמ׳ 199; **אחונדוב**, עמ׳ 344).
5. **רש״י** (בראשית לז כה על ׳נכאת וצרי ולט׳): *לוטם שמו בלשון המשנה. ורבותינו פירשוהו שרש עשב ושמו אשטורוז״א [גרסה אחרת: אשטרוליזיאה]* > נראה שהכוונה ל-Osterluzei (גר.)= *Aristolochia* (קוהוט, **ערוך השלם**, ח״ה, עמ׳ לו ע׳לטם; ון ווייק, **מילון**, א, עמ׳ 118). על שימושם של מינים מסוג זה כצמחי מרפא באירופה ראה למשל דיוסקוריד**ס**, **גודייר**, עמ׳ 235-238, ח׳ III, ע׳ 6,5,4; **דונולו**, עמ׳ III, פס׳ 9 (מדבר שם על ה׳אריסטולוגיה׳ ברשימת שורשים רפואיים). נראה שזיהוי עם צמח מרפא קשור בסמיכות ה׳לוט׳ המקראי לחומר המרפא ׳צרי׳.
6. **המליצה** (ס״פ ד׳ 36): *לוטם יאמין;* (*שש. ד׳* 129): *לוטם אסמין;* > ׳יאמין׳, ׳אסמין׳, ככל הנראה הכוונה ל׳יאסמין׳: ياسمين=*Jasminum* (**חיים**, **מילון**, ב, עמ׳ 1229; **אחונדוב**, עמ׳ 283, 409).
7. **תפא״י** (שביעית ז ו, עז ע״ב): *מירטען* > Myrte (גר.)=*Myrtus* (**גרים**, **מילון**, כ׳ 12, עמ׳ 2845; **ניקולוב**, **מילון**, עמ׳ 751).
8. **מכה״מ** (ב״א ד׳ 23, שביעית ז): **רוג׳נד** *[=שמן]* **בלסאן** > روغن بلسم=שמן *Commiphora gileadensis* (**סטיינגאס**, עמ׳ 595; **דסוקי**, **מילון**, א, עמ׳ 1362).
9. **מוה״ע** (ח״ה עמ׳ 36 ערך ׳לטם׳): *ולוטוס פי׳ בל״י ורומיי מין עץ גבה ופריו כמו פול למאכל ולחזק הבטן ואינו*

גדל בכל הארצות ויש נטע נקרא בשם זה ובגבעוליו שלשה עלין זה כנגד זה ובראש הגבעולים פורחים נצנים קטנים ודקים או לבנים או ירוקים וריחם ערב ונ"ל שהמשנה מדברת על נטע זה בתוך הנטעים אשר ריחם טוב > לפנינו תיאור של שני צמחים: עץ - ככל הנראה מדובר ב-*Celtis australis* (מיש דרומי), עץ גבוה בעל פירות קטנים אכילים, אשר נמנה עם הצמחים הנקראים ביוונית λωτος; 'נטע' - נראה כי הכוונה לשיח או עשב גבוה. השם והתיאור מתאים למיני *Melilotus* (דבשה), הנקראים גם הם ביוונית λωτος (**לידל וסקוט**, עמ' **1070**), ולהם עלים תלתניים ופרחים צהובים ('ירוק' בלשון חז"ל הוא הצבע הצהוב בלשוננו) או לבנים בעלי ריח טוב. בוקסטורף מביא שלושה זיהויים: *Castasea* - ערמון, *Mastiche* - אלת המסטיק, ומין שרף נוסף (**בוקסטורף**, **לקסיקון**, עמ' **1137**).

10. **תפא"י** (שביעית ז ו, עז ע"ב): **... וי"א צירקעלבוים** >zürgelbaum, zirkelbaum (גר.)=*Celtis australis* (**גרים**, **מילון**, כ' 32, עמ' 658; **ון ווייק**, **מילון**, א, עמ' 275; **ניקולוב**, **מילון**, עמ' 924).
11. עמר, **הרמב"ם**, **עמ' 106**.
12. **לעף**, **פלורה**, ד, עמ' 71; **פלדמן**, **משנה**, עמ' 244-245; **פליקס**, **צומח**, עמ' 93.
13. **צ'יז'יק**, **אוצר**, עמ' 836.